

KİTAPLAR ARASINDA

Ibn Sinā (Avicenna), *Psychologie... d'après son oeuvre aş-Şifā*. Texte arabe et trad. en français par Ján Bakoš, c. I—II, Prague, 1956 (*Travaux de l'Académie Tschécoslovaque des Sciences. Section de Linguistique et Littérature*).

Çekoslovak İlim Akademesi son zamanlarda şark tedkikleri sahasında cidden kıymetli eserler neşretmiştir. J. Rypka'nın kendi başkanlığı altında O. Klima, V. Kubicekova, J. Cejpek ve I. Hrbek ile beraber neşrettiği *Iran ve Tacik edebiyatı tarihi (Dějiny perské a tádzické literatury, Prag, 1956, 486 s.)* bunlardan biridir. Baskı bakımından mükemmel ve son derece câzip olarak tavsif edilebilecek olan bu eser, en eski devirlerden —Avesta'dan— başlayarak, en son zamanlara kadar, İran edebiyatı hakkında bilgi vermektedir. Bibliyografyasından anlaşıldığına göre, eser son derecede dağınık olan İran edebiyatı tarihine dâir yazıların en yenilerinden de istifade edilerek meydana getirilmiştir. Fakat maalesef Çekçe yazılmış olması bu kıymetli esere sâdece millî bir değer verdirmektedir, çünkü aynı sahada çalışan diğer milletlerin âlimlerinin belki çok azı bu eserden istifade edebileceklerdir.

Aynı akademinin yayınlarından olan diğer bir eser de asıl burada tanıtılmak istenilen kitap olup, İbn Sina'nın *aş-Şifa*'sındaki ruhbilime dâir bölümünün yeni bir tenkitli neşri ile Fransızcaya tercümesini ihtiva eden *Psychologie d'Ibn Sina*'dır. Eserin birinci cildi yalnız tenkitli Arapça metni, ikinci cildi ise, İbn Sina'nın ruhbiliminin mâhiyet ve menşelerini izah eden, metin kısmında istifade edilen yazmalar hakkında bilgi veren kısa bir mukaddime (s. VII—IX) ile Fransızcaya tercümesini (s. 5—191), daha ziyade eserin kaynaklarını bütün teferruatı ile takip eden notaları (s. 192—230), bibliyografya ve nihayet ruha dâir soruların fihristini (s. 233—245) ihtiva eder.

İbn Sinā'nın o zamanlar felsefe konularından sayılan ruhbilimi felsefeye dâir *aş-Şifa*'da bahis konusu etmesi tabiidir. Ancak o, ruh ile beden arasındaki münâsebetler dolayısı ile, bu bölümü eserinin tabiiyata dâir bölümü içine almıştır. J. Bakoš'un notalarında gösterdiği üzere, İbn Sinā'nın ruhbilime dâir fikirleri Aristo, Aristocular ve Yunan tabip felsefecilerinden gelmektedir. Eflatun ve yeni Eflatuncular ancak tenkit edilmek üzere zikredilir. İbn Sinā, yalnız akıl nazariyesi hususunda, Eflatunculara mütemayil görünüyorsa da, yine hareket noktası Aristo ve tabip felsefecilerdir. Bununla beraber, yine nâşir ve mütercimın söylediği gibi, İbn Sina'nın şahsiyeti her yerde kendini göstermekte ve hissettirmektedir.

Eserin metin kısmında, yalnız İngiltere'de bulunan 5 yazmadan istifade edilmiştir. Fakat bunların seçilmesinde —eğer yazmaları temin etmekte mâruz kalınan mutat güçlüklerin tesiri yoksa— kâfi derecede itina edilmemiş gibi görünüyor. Gerçi C. Brockelmann'ın *GAL*'inde burada zikredilen pek çok sayıdaki yazmaların değeri hususunda bilgi yoktur, ancak Y. Mahdawi, *Fihrist-i nusxahâ-yi muşanna-fat-i İbn Sinā* (Tahran, 1333/1954)'de bunlara dâir yeter derecede bilgi vardır (s. 125—174). Ne olursa olsun meselâ British Museum kütüphanesindeki 576 h. tarihli daha kıymetli yazmadan istifade etmek gerekirdi. Nüsha farklarının tetki- kinden de B remzi ile gösterilen British Museum, Suppl. 711 nüshasının hiç kulla-

nılmaması icap ettiği hemen görülmektedir. O zamanlar artık İstanbul kütüphanelerinden istenilen eserlerin mikrofilmlerini temin etmenin Avrupa kütüphanelerinden daha kolay bir hale gelmiş olduğunu da ilâve etmek lâzımdır.

Teferruata girişmeden, bir noktaya daha dikkati çekmek yerinde olacaktır. Metin kısmı, bütünü ile, artık şarkta terkedilmek istenilen usûl ve şekilleri hatırlatmaktadır. Şimdi klasik filolojinin verdiği örneklere bakarak, hiç olmazsa dış bakımından, onlara benzer tenkitli neşirler yapılmaktadır. Bu eserde ise, hatta satır başlarına bile riayet edilmemesi cidden garip görünmektedir. Metin ve ona bağlı olarak tercüme, hiç bir fikir değişikliği yokmuş gibi, sahifelerce bir satır başı yapmadan, devam ettirilmektedir.

Bu bakımdan eser hakkında serdedilebilecek tenkitler ne olusa olsun, J. Bakoş'un neşir ve tercümesi *aş-Şifâ*'nın hiç olmazsa bir kısmının tam bir tenkitli neşirini değilse de, bir tek yazmaya ve şahsî düzeltmelere dayanmayan güvenilir bir baskısını, metnin Arapça bilmeyenler tarafından da istifade edilemesini temin edecek Fransızcaya tercümesini vermesi bakımından, gerçekten büyük bir kazançtır. İbn Sina'nın düşüncelerinin kaynaklarını gösteren notlar ise, cidden değerli ve yorulmaz bir çalışmanın semereleridir. Gerçi Dr. Ali Akbar Siazzi, *İlm an-nafs-i İbn Sina u tathiri-âi nâ bâ rawân-şinasi-i cadid. La psychologie d'Avicenne et ses analogies dans la psychologie moderne*, Tahran, 1333/1954 'inde bilhassa *aş-Şifâ*'nın Tahran basmasına dayanarak, İbn Sina'nın bu husustaki fikirlerini tetkik etmiş ve bâzan da kaynaklara inmeğe çalışılmıştır. Fakat bu son müellif asıl metinleri tetkik edecek imkânlara sahip olmadığından, J. Bakoş'un gösterdiği kaynakların çoğu kendince meçhul kalmıştır. Bu da J. Bakoş'un eserinin gerçek bir ilerleme olduğunu isbat etmeğe yeter bir delildir.

Son zamanlarda İbn Sina'nın *Kitâb aş-Şifâ*'sının bu kısmının yeni bir neşri daha çıkmıştır: *Avicenna's De Anima, being the psychological Part of Kitâb al-Shifâ*, ed. F. Rahman, London, 1950, XII + 209 s. (*University of Durham Publications*). Bu neşirde Jân Bakoş'un istifade ettiği en iyi yazmalar ile beraber, başka bâzı yazmalardan istifade edilmiş olduğu gibi, metin eserin Lâtinceye tercümesinin yazma ve basmaları ile de mukabele edilmiştir. Neşirde bu hususları anlatan kısa bir girişten (s. VII—XII) sonra, asıl Arapça metin (s. I—260) gelir, sonunda da tahlilî fihrist ve ıstılahlar lûgatçesi (s. 270—293) ve özel adlar fihristi (s. 200) vardır. *Kitâb an-nafs*'in Jân Bakoş basması yeni çıkmış iken ve *aş-Şifâ*'nın öteki bölümleri de neşredilmemiş bir hâlde dururken, bu basmaya neden ihtiyaç duyulduğunu anlamak kabil değildir. Aynı şekilde Arapça metnin tashihî için Lâtinceye tercümesine baş vurulması da, usûl bakımından, doğru değildir. Çünkü asıl metnin tercümelerden daha eski yazma nüshaları vardır ve bu hâlde tercümeye bakmak metnin düzeltilmesi bakımından faydasızdır. Asıl metnin iyi nüshaları bulunmadığı, nüshalarda atlamalar olduğu veya asıl metin ile en eski yazma nüshaları arasında uzun zaman fasılları bulunduğu, bundan dolayı tercümenin — bâzı Yunanca eserlerin Arapçaya eski tercümelerinde olduğu gibi — daha eski bir rivâyeti gösterdiği hâllerde tercümelere mürâcaat etmek lâzım gelir. Özel adlar fihristinde *Dinoqrâtis* yanında meclâ *şams* («güneş» anlamında) ve *mantiq* («mantık ilmi» anlamında) kelimelerine de yer verildiğini görmek insanı şaşırtmaktadır. Elhasıl

Kitāb an-nafs'in bu yeni neşri iyi yazmalara dayanan dikkatli bir tenkitli neşir sayılsa bile, biraz geç kalmış bulunmaktadır.

Ahmed Ateş

Ibn Xaldun, *Şifa as-sā'il li-tahdib al-masā'il*, önsöz ve notlar ile nşr. Muhammad b. Tāwit at-Tancı, İstanbul, 1958 (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi yayınları, nr. XXII), 101+192+XII s.

Ankara Üniversitesinin İlahiyat Fakültesi, henüz kuruluş devresinde sayılabilecek bir durumda olduğu hâlde, çok ehemmiyetli araştırmalar neşretmek imkânını bulmuştur. Bunlardan biri Prof. M. T. at-Tancı'nin neşrettiği büyük müverrih ve mütefekkir İbn Xaldūn'un *Şifa as-sā'il li-tahdib al-masā'il*'idir. M. T. at-Tancı'nin pek değerli önsözünde, etraflı bir şekilde gösterdiği üzere, İbn Xaldūn'un bu eseri çok mühim olmakla beraber, ilim âleminde âdetâ meçhul kalmıştır (Brockelmann'ın meşhur *GAL*'inde mezkûr değildir). Eser tasavvuf ile alakalı bâzı suâlleri cevaplandırmak gayesi ile yazılmıştır. Bilindiği gibi, asıl din âlimleri ile sūfîler arasındaki ihtilafın çok uzun bir tarihi vardır. Sūfîlik din hissini, yalnız dış amellere inhisar ettirmeyip, kalbe hakim kılmak temayülünde biraz ileri gidecek, türlü kaynaklardan alınmış bilgiler ile, yeni bir din ve Allah anlayışı şeklinde meydana çıkınca, hadîs ve kelâm âlimleri bunlara karşı cephe almakta gecikmediler. Hallac (ölm. 922) ile çok ileri bir safhaya varan tasavvufa karşı, din âlimleri onu bilinen şekilde cezalandırmak sūetiyle, o derecede şiddetle mukabelede bulundular. V./XI. asırda yetişen al-Quşayrî'nin kaleme aldığı meşhur *ar-Risāla*'nin tasavvuf tarihindeki en mühim rolü tasavvuf ile ehl-i sünnet akidelerini birleştirmek, aralarındaki kendisince zâhirî ihtilâfı bertaraf etmektir (bk. *İA*, mad. Kuşeyrî). Bundan sonra biraz yatışmış gibi görünen sūfî—din âlimi mücadelesi, VII./XIII. asırda başta İbn al-ʿArabi olmak üzere, birtakım sūfîlerin yeni ve daha müfrit bir varlık birliği (*wahlat al-wucūd*) nazariyesi ile yeniden alevlendi. Umûmiyetle İbn al-ʿArabi'nin fikirlerinin küfür olup-olmadığı hususunda, asırlarca devam eden bir münâkaşa olduğu gibi, yine bu nazariye ile alakalı çok daha mahdut genişlikte meseleler üzerinde de münâkaşalar cereyan ediyordu. İşte İbn Xaldūn'un *Şifa as-sā'il*'i böyle bir meseleyi cevaplandırmak üzere kaleme alınmış bir eserdir.

Burada bahis konusu olan suâl, sayın nâşirin pek güzel hülâsa ettiği üzere şu idi: «Tasavvuf ehlinin ulaşmağı gaye edindikleri irfana... kitap ve mütalaa yolu ile ulaşılabilir mi, veya bu suretle tasavvufa sülûk mümkün müdür, yoksa tasavvuf sâliklerine doğan fikir ve ilhamların vazih olmaması dolayısıyla, bir şeyhin irşadlarına ve bu fikir ve ilhamları aydınlatmasına zaruret var mıdır?» Bu suâl görünüşte tasavvufu kabûl eden bir kimsenin teferruata dâir suâlidir. Ancak bilhassa İbn al-ʿArabi'nin nazariyesinde şeyhe verilen son derecede mühim mevki göz önüne getirilirse, bu suâle verilecek cevabın bütün tasavvufu, hiç olmazsa İbn al-ʿArabi'nin nazariyesini yıkması veya teyit etmesi pek muhtemeldir. Öyle zannolunur ki, bu suâli tertip edenler, tasavvufun iyice kökleşmiş olduğunu görerek, ona karşı

açıktan açığa cephe alamamış, ancak dolambaçlı yollar ile, bu hedeflerine erişmek istemişlerdir. Nitekim İbn Xaldûn da bu meseleyi incelerken, İbn al-‘Arabi’ninki ile ona bağlı veya yakın bütün tasavvuf nazariyelerini esaslı bir şekilde tahlil etmiş (bilhassa s. 52 v.dd.) ve suâli bütün nazariyelerin din bakımından reddi ile cevaplandırmıştır.

İşte gerek mevzuu, gerek bunu işleyen büyük bir mütefekkirin eseri olması bakımlarından son derece alâka çekici olan *Şifâ’ as-sâ’il*’i M. T. at-Tancı birinin fotoğrafı Kahirede Dâr al-Kutub al-Mişriya’de bulunan iki nüshaya dayanarak (bk. arapça önsöz, s. 92 v.d.), mükemmel bir şekilde neşretmiştir. Burada çok tâli derecede bâzı yanlış ve zühüllere rastlanmaktadır. Bunlara örnek olarak şu bir kaç misal zikredilebilir :

S. 59, not 2. İbn al-‘Arabi’nin adı Muhammad b. Muhammad b. ‘Ali... şeklinde gösteriliyor. Fihristte de (s. 184, 185) aynen böyle kaydediliyor. Halbuki onun adı yalnız Muhammad b. ‘Ali... dir.

Aynı sayfa, satır 9. *al-bâtin*, her halde *az-zâhir* olmalıdır.

Aynı sayfa, not 3. İsmâ‘il b. Sevdekin için *GA L²*, I, 582 v.d.; *Suppl.*, I, 802; at-Tabbax, *l lām an-nubalā’ bi-târi x Halab aş-şahbā*, IV, 427 de ilâve edilebilirdi. *GA L*’de 548/1153’de doğmuş değil — bu takdirde 560 h.’de doğmuş olan İbn al-‘Arabi’den çok daha yaşlı olması lâzım gelirdi —, 588/1192’de doğmuş, 646/1248’de ölmüş gösterilmektedir. Onun yazısı ile olan kitaplara bir de Konya’da, Yusuf Ağa kütüphanesi, nr. 5486’daki an-Niffari’nin *al-Mawāqif* adlı eseri ilâve olunabilirdi (bk. A. Ateş, *Belleter*, 1952, XVI, 76).

Aynı sayfa, satır 25. *Hamm* doğrusu *himam* (matbaa yanlış).

İlmin bütün icaplarını yerine getirmiş olan neşir, aynı zamanda nâşirin çok geniş mütalaasının da açık bir delilini vermektedir. M. T. at-Tancı, neşrettiği eserin bilgi kaynaklarını büyük bir itina ile arayarak, bulmuş olduğu gibi, açıklanması gereken ıstılah, şahıs adları v.s.’yi de büyük bir titizlikle açıklamıştır. Onun bu notlarına ayrıca kıymet kazandıran bir husus da kendisinin henüz neşredilmemiş olan ve nüshaları türlü kütüphanelere dağılmış bulunan yazma eserlerden geniş bir surette istifâde etmiş olmasıdır. Suâller, bu suâllerin mâhiyetleri ve eserin müellifi ile nüshalar hakkındaki bilgiler, Arapça önsözde anlatılmış ve bunlar türkçe önsözde kısaca hülâsa edilmiştir. Neşrin sonunda zengin bir bibliyografya bulunduğu gibi, hadis ve ıstılahlar da dahil olmak üzere, gerekli fihristler de vardır ki, bunlar neşirden istifadeyi her bakımdan kolaylaştırmaktadır.

A. Ateş

Dr. Xayyâmpür *Düstür-i Fârsi*, gözden geçirilmiş 2. tab., Tebriz, 1331 h. ş., 154 s.

Farsça hakkında uzun zamandan beri araştırmalar yapan Tebriz Üniversitesi profesörlerinden Dr. Xayyâmpür’un bu eseri, isminin düşündüreceği gibi, sâde ve basit bir mektep grameri olmayıp, bundan daha başka ve mühim bir mahiyettedir. Müellifin önsözünde tebarüz ettirdiği üzere, esasen ya Arap, veya Avrupa gramer-

leri tarzında yazılmış olan yeni Farsça gramerleri, bu dilin asıl husûsiyetlerini tam olarak göstermekten uzak bulunmaktadır. Bundan dolayı Dr. Xayyâmpūr, meşhur Alman gramercisi Adelung'un usûlünü takip ederek, daha önce yazılmış gramerlere değil de, bizzat dile bakarak, bir Farsça grameri yazmağa karar vermiştir (bk. s. 3). Bu sebepten, yine bizzat yazarın ifade ettiği üzere, eser yeni Farsçanın grameri bakımından, daha ziyade bir deneme mâhiyetini almaktadır. Takip edeceği usûlü böylece tesbit eden yazar, umûmî lisanîyatın esasları ile, çok iyi bildiği Arapça ve İstanbul Türkçesi gramerlerini de göz önünde bulundurmaktadır. Dillerin akrabalık ve taksimi ile gramer tarihi hakkındaki kısa bir girişten (s. 4—10). sonra, asıl Farsça gramerine geçilerek, alfabe, cümle ve kelime kısımlarından bahsolunur (s. 11—19). Bu son bölümde, kelimeler, mutâda uygun olmayarak, altı bölüme ayrılmaktadır. Dr. Xayyâmpūr'a göre, 1. bir kelime özne olabiliyorsa, isim, 2. dâimâ yükleme ise, fiil, 3. ismin mânasını belirtirse, sıfat, 4. yalnız fiil veya fiilimsilerin mânasını belirtirse, zarf (qayd), 5. bir cümle yerine gelirse, «şibh-i cumla», 6. başlı başına bir mânası yoksa edattır. Bundan sonra, her kısım ayrı ayrı ele alınarak, tetkik ediliyor (s. 21—91). Nihayet 3 bölümden müteşekkil bir de hâtîme kısmı vardır ki, birincide (s. 93—103) cümle ile kelâmın kısımlarına ayrılması, yâni nahiv ve sarf tahlilleri, ikincide (s. 107—115) hazifler, üçüncüde (s. 116—143) müfredattan yâni از , را , چون , همه v. b. gibi bâzı edatlardan bahsedilmektedir.

Farsçayı tamamiyle yeni bir görüşle tetkik eden bu eserde teferruat kabîlinden bir takım noksanlıklar bulunabilir. Meselâ bâzı târifler kâfi derecede tatmin edici görünmemektedir. Nitekim (s. 11), söz, harf, kelime, cümle ve kelâm olarak kısımlara bölünmekte ve edat ortadan kaybolmaktadır. Gerçi edat için aynı zamanda harf tâbiri kullanılmıştır, fakat burada harf için verilen târif edat târifi değildir. S. 15'de, *ha-gi maxfi*'nin husûsiyetleri anlatılırken, dil tarihinin verdiği bilgilerden istifade edilmemiş, bu harf her hangi bir sebep olmadan, bâzan *ç* ve bâzan *c* olur gibi gösterilmiştir. Halbuki *ç* ile nihayet bulan kelimelerin sonunda pehlevî devresinde mevcut olan *ç*'lerin düştüğü, *cemi* v. b. bâzı hâllerde bu harfler artık sonda olmadıkları için, kaldığı, bu gibi kelimeler Arapçaya girince, giriş zamanına göre, *-ç* veya *-c* olduğu ve sonunda tekrar Farsçaya gelince, Arapça kaidesi ile yapılan cemlerinde, Arapçadaki şekillerinin muhafaza edildiği söylenebilirdi ki, böylece bu şekiller daha iyi anlaşılabilir olurdu. S. 23'de verilen has isim târifi de («bir fert için vaz edilen sarîh isim») tam değildir. Çünkü has isminin böyle târif edilmesi gerekiyorsa, bu takdirde Arap gramercilerinin verdikleri izahatı dikkat nazarına almak lâzımdır. Mâlûmdur ki, has isimlerin çoğu, bugün için *murtacal* gibi görünenler bile, hadd-i zâtında bir cins isminden, bir sıfattan, bir fiil v. s.'den *manqul*'dür ve bunların hiç biri bir ferd için vaz edilmiş değildir. Belki bu târifteki «vaz» kelimesi malûm mânasında değil, alelâde «verilen, ad olarak verilen» mânalarında olursa, bu târif doğru olacaktır.

Bu eser hakkında teferruatta serdedilecek itirazlar ne olursa olsun, eser bütün hâlinde çok kıymetlidir. Çünkü muhtevası hakkında verilen kısa izahattan anlaşıldığı gibi, yeni Farsçanın husûsiyetlerini meydana çıkarmak bakımından çok yeni görüşleri ihtiva etmektedir. Haziflere dâir bahisler ise, bildiğime göre, tamamiyle yenidir ve Farsçanın, bilhassa şîrîlerin mânasına nüfuz edilmesini cidden

kolaylaştıracak yeni imkânlar vermektedir. Nihayet eserde mâlûm ve eski misâller kullanılmamış, bütün bahisler için yeni misâller getirilmiştir. Bilhassa hazifler bahsinde, bu misâller güç metinlerin çok iyi bir şekilde anlaşılması ve tahlîli neticesinde toplanmıştır. Elhâsıl Xayyâmpûr'un eseri Farsça grameri sahasında muvaffakiyetli yeni bir adımdır.

A. Ateş

Y. E. Bertels (Berthels), *Nizami, tvorçeskiy put poeta*, Moskova, 1956 (*Akademii Nauk yayınlarından*).

Büyük Azerbeycan şâiri Nizâmî'nin hayat ve eserlerinden bahseden bu eser kısa bir önsözden sonra, XI kısma bölünmüştür.

Önsözde müellif, Nizâmî'nin yalnız Azerbeycan'ın değil, belki de yakın şarkın en büyük şâirleri sayılan şahsiyetlerden biri olduğunu anlatmaktadır. Kitabın I. kısmında (s. 7—25), Nizâmî hakkındaki kaynaklardan, bunların muhteviyatından, çeşitlerinden, usûl ve kusurlarından bahsetmektedir. Daha sonra müellif Avrupalı seyyah ve müsteşriklerin Sovyet ve İran âlimlerinin Nizâmî hakkında yapmış oldukları tedkiklerden bahsederek, bunların tenkidlerini yapmaktadır.

II. kısımda (26—35), Nizâmî'nin devrindeki siyasî ve içtimâî durum izah edilir. III. kısımda (s. 36—65), milâdî XII. asırda Azerbeycandaki edebî hayattan bahsedilir. IV. kısım (s. 66—80), «Şâirin gençliği» başlığını taşır.

V. kısım (81—100), şâirin ilk büyük eseri olan *Maxzan al-asrar*'a ayrılmıştır. Bu bölümde eserin yazılış tarihine âit mütâlealar ele alınmış ve bunlardan adı geçen mesnevînin 1173—1179 milâdî yılları arasında, yâni Nizâmî 30 yaşlarında iken, kaleme alınmış olduğu neticesi çıkarılmıştır.

VI. kısımda (s. 101—128), şâirin *Xusrav u Şirin* mesnevîsi ele alınmaktadır. Derbend hükümdarının şâire karşı hayranlığını izhar etmek maksadı ile, Nizâmî'ye Afâq isminde genç bir câriyeyi hediye göndermesinden bahsedilmektedir. Nizâmî bu câriyeyi nikâhla almış ve ondan Muhammad adında bir oğlu olmuştur. Afâq 1180 yılında ölüyor. Şâir her hâlde oğlunun küçük yaşta anasız kalmaması için, hemen ikinci defa evleniyor. Fakat Nizâmî ikinci karısını da 1188 yılında kaybediyor, üçüncü defa olarak da 1200 yılında evleniyor. Nizâmî, kendi sözlerinden de anlaşıldığı gibi, aynı zamanda birden fazla kadınla evlenmemiştir. Şâir çok sevdiği Afâq'ın ölümünden sonra, bütün sevgisini oğlu Muhammad'e veriyor ki, bunun hararetle bir şekilde ifâdesi şâirin bütün eserlerinde görülmektedir. 1180/81 yılında, Selçuk Hükümdarı II. Tuğrul (1177—1194), Nizâmî'den kendisi için, aşk mevzûunda bir mesnevî istemiş ve bunun için de şâire mükâfat vâdetmiştir. Nizâmî bu teklifi, zevcesi Afâq'ın ölümünden az sonra alıp, kabûl ediyor. Eserde esas olarak şâir ölen zevcesinin bütün vasıflarını taşıyan bir kadının yer almasını arzu etmiş ve böylelikle Afâq'ın hatırasını, gelecek nesilleri büyüyecek bir sanat değeri taşıyan *Xusrav u Şirin* adlı mesnevî ile ebedileştirmiştir. Onun bu meşhur eseri 1181 m. yılında yazıldı.

VII. kısımda (s. 129 — 153), şâirin *Layla u Macnun* eserinden, bunun yazılmasını isteyen hükümdardan ve münderecatından bahsedilmektedir. VIII. kısımda (s. 154—195), *Haft Paykar*'inden bahsedilmektedir. Şâir, kendisi de eserinde işaret etmiş olduğu gibi, bu mesnevisini 31 Temmuz 1196 senesinde bitirmiş ve Aksunkur sülâlesinden 'Ala'addin Körp Arslan'a (1117—1207/8) ithaf etmiştir. IX. kısımda (s. 199—230), *Iskandar-nâma* adlı mesnevi ele alınmıştır. Bu eser, *Şaraf-nâma* ve *Iqbâl-nâma* isimleriyle iki kısma bölünmüştür. Müellife göre, eserin yazılış tarihini tesbit etmek hayli güçtür. X. kısımda (231—240), müellif, Nizami'nin mesnevî tarzı dışındaki şiirlerinden bahsetmekte ve bu hususta şarkta ve garpta yapılmış olan tedkiklerin münakaşasını yapmaktadır. XI. kısımda (s. 241—256), E. Bertels, şâirin ölümünden bahseder (s. 241—244). Umumiyetle Nizami'nin ölüm tarihi 599 (1202/3) yılı olarak kabul olunuyordu. Fakat kaynaklarda bu tarihten başka şunlara da rastlanmaktadır: 573 (1130/31), 533 (1190/91), 593 (1199/1200), 599 (1202/03) ve 603 (1209/10). Bilhassa ilk iki tarih, Nizami'nin eserlerinde geçen tarihlerle de tenâkuz halindedir. Binâenaleyh bu kaynaklara güvenilmesi imkânsızdır. *Iskandar-nâma*'nin sonunda, yedi hekimlerin ölümüne hasredilmiş başlıklardan sonra, son derece mühim bir başlık geliyor ki, burada şöyle deniyor :

«Nizami'nin arkadaşlarıyla vedâlaşması; dünyaya vedâ etmesi; 63 yaşını idrâk etmesi; arkadaşlarına hitâben «Sîze dünya, bana âhiret» demesidir. Müellif bu sözleri göz önüne alarak diyor ki :

Eğer Nizami'nin doğum tarihi 1141 m. yılı olarak kabûl edilirse, ki bu da şâirin kendi sözlerinden çıkarılmaktadır, bu tarihe 63 kamerî yılı ilâve ederek 1203 m. yılını elde ederiz. Bu beyitler XIII. asrın en eski mâlûm el yazmalarının hepsinde mevcuttur. Beyitler yüksek bir şiiriyet taşımakta ve üslûp bakımından da *Iqbâl-nâma*'nin esas kısmından farkedilmemektedir. Şâir son eserini yazarken son derece hasta idi ve ölümünün yaklaşmış olduğunu hissediyordu. Bu satırların yazılışı esnasında şâirin artık hayattan ümidini kesip ömrünün sona erdiğine yakînen inanarak, bu beyitleri ilâve etmiş olduğunu düşünmek mümkün olabilirdi. Fakat diğer taraftan öyle görünüyor ki, bir çok hususlar böyle neticeler çıkartmağa mâni oluyor. Cesaretli bir tahminle denilebilir ki, Nizami'nin en yakını ve babasının da işaret etmiş olduğu gibi, kuvvetli bir şâirlik istidadına sahip olan oğlu Muḥammad, bu satırların yazarı olarak düşünülebilir.

Fakat şimdi bize öyle görünüyor ki, Nizami'nin ölüm tarihi hakkında tam bir emniyetle söz söyleyebiliriz.

Son zamanlarda Azerbeycan'da yapılan yeni kazılar şâirin, tercümesi aşağıda bulunan eski mezar taşı kitabesini meydana çıkarmıştır¹. Kûfî yazı ile yazılmış olan kitâbe şudur :

«Bu nurlu kabir, h. 605 senesinin ramazan ayının dördünde ölen aş-Şayx Nizamaddin mawlâ Abū Muḥammad b. İlyas b. Yūsuf b. Zaki'nindir.

Hicrî 4 Ramazan 605, milâdî 12 Mart 1209 târihine tekâbül etmektedir.

¹ A. A. Alesker-zâde, *Natpisi arhitekturnih pamyatnikov Azerbeycâna epohi Nizamî, Arhitektura Azerbeycâna*, Bakû, 1947, s. 330; bu hususta ayrıca bk. M. M. Dyakonova, *Voprosi istorii*, IX (1948), s. 121.

Kitabeyi yazan, bunu kûfî ile hakketmek istemiş fakat, becerememiştir. İşaret etmek lâzımdır ki, Xaqani'nin, gene bu zamana âid mezarında bulunan kitâbe aynı harflerle yazılmıştır. Kitabede bir takım yanlışlar vardır, meselâ şâirin ismi olan İlyas'tan önce yer alan «ibn» kelimesi fazladır.

Müellife göre, eğer bu mezar taşı sahte değil ise, bundan şu neticeler çıkarılabilir, Bu kitâbe :

1) Şâirin adı hakkında, Devlet-şah'ın verdiği şekli te'yid ile lâkabı hakkındaki şüpheyi bertaraf ve

2) Ölüm tarihi olarak gösterilen seneler arasında daha geç yıllara âit olanların doğru bulunması hakkındaki tahminleri te'yid etmekte,

3) Bizi, şâir'in *İskandar-nama*'deki ithaflarından Musul hükümdarına âit olanının sonuncu ithaf olduğunu kabüle zorlamaktadır.

Bundan sonra E. Bertels, eserinde münâkaşa ettiği meselelerin sonuçlarını hülâsa ediyor (s. 244—256) ve bunu tâkiben de bibliyografya veriyor. Eserin beş sayfa tutan (s. 257—267) etraflı bibliyografyasına bâzı ilâveler yapmak mümkündür. Bunlardan birini kaydedelim : Mehmed Emin Resul-zâde *Azerbeycan şâiri Nizâmî*, Ankara, 1951.

Hülâsa Nizâmî hakkındaki bu monografi, şâir hakkında ana kaynaklarda ve tedkiklerde mevcut bilgileri toplayan ve bâzı hususlarda, bilhassa ölüm tarihi hakkında, yeni vesika ve bilgiler veren bir eser, uzun, etraflı ve tenkîdî bir çalışma mahsûlüdür.

Nazif Hoca

İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi I. (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü yayınları, Sayı : 1) İstanbul 1959.

Dergi, Ankara İlahiyat Fakültesi içinde, iki sene önce kurulan İslâm İlimleri Enstitüsü tarafından çıkarılmaktadır. Hâlen ilk sayısı neşredilmiş bulunan derginin önsözünde (s. 2) enstitünün gaye ve vazifesi anlatıldıktan sonra «Enstitü bu vazifesine İslâm Enstitüsü Dergisi ile başlamış bulunuyor» denilmektedir. Bu güzel başlangıç, Rıfık Melûl Meriç'in iki güzel rubâîsiyle açılıyor (s. 5). İslâmiyeti tebci eden bu rubâîlerden sonra dergide sırasıyla şu makaleler yer alıyor :

Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Hamd* (s. 6—10). Makalede İslâmiyet'te hamd mes'elesi veciz bir şekilde incelenmekte, izâh edilmektedir.

Prof. Dr. Şâkir Berki, *İslâm hukukunun ehemmiyeti* (s. 11—18). Bu yazıda önce İslâm hukukunun nazarî sahadaki ehemmiyeti ele alınmakta ve müstakil bir hukuk manzumesi olan İslâm hukukunun tarih bakımından daha önce kurulmuş bulunan Roma hukukundan alınmamış ve hatta onun tesiri altında inkişaf etmemiş olduğu, İslâm hukukunun birçok noktalarda Roma hukukuna üstün tarafları ve bu iki hukuk sistemi arasında ihtiva ettikleri kaide ve müesseseler itibariyle derin ayrılıklar

bulunduğu belirtilmektedir. Daha sonra İslâm hukukunun tatbikî ehemmiyetine geçilerek (s. 17) «müstakil hüviyete sahip, başka hukuk sistemlerinde bulunmayan kaide ve müesseseleri ihtiva eden» (s. 18) bu hukuk sisteminin yalnız hukuk fakültelerimizde değil bütün dünya hukuk fakültelerinde okutulmasında ilmî zaruret bulunduğu neticesine varılmaktadır.

Prof. Celâl Saraç, *Ahlâk-ı alâî I* (s. 19—28). Makalede önce kısaca, İslâm ahlâkının doğuşu ve kaynakları anlatılmakta, İslâm bilginleri tarafından bu mevzuda yazılmış ana eserler anılarak (s. 22) XVI. asrın büyük türk âlimlerinden Kınalı-zâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-i alâî* adlı eseri bunlara ilâve edilmektedir. Bundan sonra, başlıca adı geçen eserden, ayrıca *Mawâzî'at al-ulum*'dan ve *İslâm Ansiklopedisinin*'den (I, 157 v.d., Carra de Vaux, *Ahlâk* maddesi olacak) istifade edildiği kaydı ile islâmî ahlâk telâkkîsi hulâsa edilerek (s. 24—25) *Ahlâk-ı alâî*'nin tahliline geçilmekte ve bir mukaddime ile üç kitab'dan müteşekkil olan eserin, bu birinci makalede, yalnız önsözündeki fikirler verilmektedir.

Prof. Dr. Inalcık, *İslâm arazi ve vergi sisteminin teşekkülü ve Osmanlı devletindeki şekillerle mukayesesi* (s. 29—46). Makalesine «İslâm hukuk ve müesseselerinin teşekkülünde örfün en şümüllü tesirini, şüphesiz vergiler ve malî usuller sahasında bulmaktayız» diye başlayan müellif, önce, İslâm'ın klâsik devri sayılan IX. asra kadar gelen devreyi, «konuya yeni bir metoula girmekte» olduğuna işaret ettiği Ferde Lokkegaard'm tedkikinden (*Islamic Taxation in the classic Period*, Copenhagen 1950) hulâsa etmekte, sonra Osmanlı vergileri ve mâliyesinin esaslarını mukayeseli bir şekilde ve derin bir vukulla incelemektedir.

Prof. Ahmed Ateş, *Çorum ve Yozgat kütüphanelerinden bâzı mühim Arapça yazmalar* (47—78). Yaz aylarında Anadolu kütüphanelerinde yaptıkları araştırmaların neticeleri olarak yazdıkları makalelerle bu kütüphanelerde muhafaza edilmiş olup ilim âlemince tanınmayan birçok eserin yegâne nüshasını, bâzılarının taşıdıkları muhtelif hususiyetler bakımından ehemmiyetli nüshalarını devamlı bir surette tamtan makale müellifi, bu yazısını Çorum ve Yozgat kütüphanelerine hasretmektedir. (Makale müellifinin bâzı münferid eserler hakkındaki yazıları hâriç, Anadolu kütüphanelerindeki yazmalara dâir diğer makaleleri için bk. *Burdur-Antalya ve havalisi kütüphanelerinde bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça bâzı mühim yazma eserler*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1947, C. II, Sayı 3-4, s. 171—191; *Konya kütüphanelerinde bulunan bâzı mühim yazmalar*, *Bellekten*, 1952, C. XVI, Sayı 61, s. 46—130; *Kastamonu Genel Kitaplığı'nda bulunan bâzı mühim Arapça ve Farsça yazmalar*, *Oriens*, 1952, vol. V, No. 1, s. 28—46; *Anadolu kütüphanelerinden mühim yazma eserler (Amasya)*, *Tarih vesikaları*, 1955, yeni seri C. 1, sayı 1 (16), s. 141—174; *al-Maxtütât al-arabiyya fi maktabât al-Ana'ol*, *Macalla Ma'had al-maxtütât al-arabiyya*, Mayu 1958 (Şawwal 1377) C. IV, Cüz' 1, s. 1—42; *Anadolu kütüphanelerinden bâzı mühim Türkçe el yazmaları*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1958, C. VIII, s. 90—103). Bu makalede, 6'sı hadîs fıkıh ve diğer dinî ilimlere, 2'si tabakata 6'sı sarf ve nahve 11'i de edebiyata âit olmak üzere 25 eserden bahsediliyor. Müellifleri ve varsa sâir nüshaları hakkında da bilgi verilerek tanıtılan bu eserler arasında, Abû 'Ubayd al-Qâsim b. Sallâm al-Harawî (ölm. 223/837) 'nin 319/931 tarihli *Garib al-hadit'* (Nr. 2. Bu yazma daha önce bilinen ve 311/923 tarihini

taşıyan diğer nüshasıyla birlikte günümüze kadar muhafaza edilebilen en eski yazma eserlerden biridir; ayrıca aynı eserin 440 h. tarihli üçüncü bir nüshası için bk. *Konya kütüphanelerinde bulunan bâzı mühim yazmalar*, s. 51), hâlen başka nüshalarını bilmediğimiz, İbn Muqbil ve Bişr b. Abi Xazim divanları (Nr. 13, 24), as-Safadi'nin bizzat kendi hattıyla yazılmış *Çawāmi'l aş-Sihāh*'ı (Nr. 14) gibi yazmaların bulunduğunu zikretmek ve birçok sahalarda ilmî tedkiklerin, bu arada bilhassa dil ve edebiyat çalışmalarının, her şeyden önce eserlerin tesbitine ve sağlam metinlerin teminine vâbeste olduğunu hatırlatmak makalenin ehemmiyeti hakkında kâfi bir fikir verecektir.

Tahsin Yazıcı, *Abū Sa'id Abi'l-Hayr'in Çihil maqām'ı*. Makalede önce, İranlı büyük Sûfî Ebū Sa'id Abi'l-Xayr (ölm. 440/1049)'ın, tasavvufta sülûk erbâbının Tanrı'ya doğru yaptıkları mânevî yolculukta uğrayacakları, kat'edecekleri merhale ve menziller demek olan *maqām*'ları bahis mevzu eden risâlesinin üç nüshası (Üniversite Kütüph., Fy 865, Ayasofya Kütüb., nr. 4819 ve 4792) ve bir tercümesini (Üniversite Kütüph., TY 6523) tanıtılmaktadır. Risâlenin mufassal tavsifleri verilen bu mevcut nüshaları bir birinden çok farklıdır. Makale müellifi, bu büyük farklar karşısında hatıra gelebilen ihtimalleri kayd ile mevcut metinlerin dahilî tenkidine ve diğer bâzı delillere dayanarak bu ihtimallerden, eserin Abū Sa'id Abi'l-Xayr tarafından yazılan geniş şeklinin başka başka kimseler tarafından ihtisar edilmiş olmasını kabul etmektedir. Daha sonra risâlenin metni veriliyor (s. 80 v. dd.). Bu derece büyük farklar taşıyan üç nüshadan tek ve doğru bir metin te'sis etmenin âdeta imkânsız olacağı âşikârdır. Bunu göz önüne alan nâşir, metni paragraflara ayırarak numaralamış ve zikredilen nüshalardan ilk ikisini paralel olarak, üçüncüsünü de nota almak suretiyle vermiştir. Bu sâyede biz, her üç nüshayı da bir arada buluyor, bahsedilen kısaltma işinin ne suretle yapıldığı hususunda da fikir sâhibi oluyoruz.

Aynı zamanda sūfiyâne nazmın kurucusu sayılan Abū Sa'id Abi'l-Xayr'in bu güne kadar, sâdece, bir kısmının şâire âidiyeti şüpheli olan rubâileri biliniyordu. Burada neşredilen bu risâle tasavvuf tarihinde büyük bir mevkî ve tesiri olan bu sūfî şâirin fikirlerini tesbite imkân verecek sağlam bir vesika, ayrıca, aynı mevzûda kaleme alındığını bildiğimiz en eski üç eserden biridir.

Doçent Dr. Hüseyin G. Yurdaydın, *Türk İslâm Tarihçiliği ve tarihçileri hakkında araştırmalar, I: Matrakçı Nasuh, şahsiyeti ve eserleri* (s. 111—122). Makalede, XVI. asır tarihçisi ve riyâziye âlimi Matrakçı Nasuh'un kütüphanelerde mevcut eserleri tesbit ve bunların tedkiki ile, hakkında eski ve yeni müelliflerin verdikleri bilgiler tenkîd ve tashih edilmekte, hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında yeni bilgiler ve notlar verilmektedir.

Dr. M. Kaya Bilgeçil, *Yahya Kemal'in şiirlerinde din* (s. 123—144). Makalede Yahya Kemal'in şiirlerindeki «dinî his ve fikirlerin çeşitliliği, ifade tarzları, kaynakları, vücûda gelişlerine âmil olan zaman ve muhit şartları, şâir'in bunlar üzerindeki ısrar derecesi»nin inceleneceği belirtiliyor. Devam edeceği bildirilen bu makalede *Birinci bölüm* başlığı altında sâdece, şâirin «nazım vokabülünde dinî kelimeler» kısmı verilmektedir.

Bu yazıyı yine Yahya Kemal hakkında bir başka makale takip ediyor: Anne

Marie Schimmel, *Zur Erinnerung an Yahya Kemâl Beyatlı* («Yahya Kemal'i anmak için»).

Dergi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yönetmeliği ile bitiyor (s. 159—160).

Yeni kurulan enstitünün ilk neşri olan bu dergi, kısaca tanıtılmağa çalışılan mündericâtından da anlaşılacağı gibi hayırlı bir kuruluşun büyük ümid ve vâ'dlerle yüklü başarılı bir adımıdır.